

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Een verzaakt ideaal van stijging en verheffing

We leven in een tijd waarin de opwaartse mobiliteit elke glans heeft verloren. Weinigen geloven nog dat gevestigde politici en bestuurders leiding geven aan een dubbele emancipatie, dat wil zeggen de opschuiving van een klassenbewuste onderlaag van burgers naar het brede midden en van ambitieuze leden van dit midden naar de bovenlaag.

.....
 door *Jos de Beus*

Hoogleraar politicologie aan de Universiteit van Amsterdam.

‘Het veel amorfere, brede maatschappelijke midden: de ontzuilde, grotendeels ontkerkelijkte, redelijk geschoolde, economisch actieve, zich klassenloos wanende burgerij’

H.J. Schoo (2008)

MALAISE VAN HET MIDDEN

In het actuele debat over de instabiliteit van de Nederlandse politiek sinds 2001, duiken de volgende redeneringen over het maatschappelijke midden steeds vaker op.

1. Het electorale verlies van de middenpartijen CDA, PvdA en VVD komt neer op een verlies van de steun van de middengroepen. Deze middengroepen zien zichzelf als verliezers van de mondialisering en de vormgeving van de marktstaat. Ze sluiten zich aan bij groepen werknemers en uitkeringsgerechtigden in een keuze voor radicale partijen ter linkerkant (SP, deels ook GroenLinks) en – massaler – ter rechterzijde (LPF, PVV, Trots op Nederland, deels ook ChristenUnie).

Dit gaat over collectief kiezersgedrag. Sommige waarnemers (Becker, Van den Brink, Cuperus, Kriesi, Schoo, Van der Zwan; zie literatuurlijst) zien sociaaleconomische overeenkomsten tussen de kiezers die de middenpartijen verlaten en de leden van een groeiend electoraat van ontevreden Nederlanders sinds de opkomst van Fortuyn, onder wie ook jonge kiezers die voor het eerst het stemlokaal betreden. Maar de toppers van het verkiezingsonderzoek (Aarts, Andeweg, Van der Brug, Van Holsteyn, Van Praag, Thomassen) ontkennen dat de klassenstructuur van de economie bepalend is voor het stemgedrag en de steun voor populisme in het laatste decennium. Men wijst op de heterogeniteit van de achterban van radicale partijen, de algemene omslag in de waardering van multiculturalisme en marktwerking, en de wisselvalligheid van uitslagen in verband met campagne-effecten in de laatste weken voor de verkiezingsdag.

2. De middengroepen voelen zich niet meer vertegenwoordigd door de gevestigde middenpartijen door de daling van hun maatschappelijke plaats — deels ook de krimp van hun klasse en de bijbehorende beroepen — in de vorm van afname van reëel uurloon en besteedbaar inkomen, afname van opwaartse beweeglijkheid (een sprong naar de hogere groep in termen van opleiding, beroep, welstand en status), toename van baanonzekerheid en werkloosheid, en afnemend profijt van publieke diensten. Ze hebben het gevoel dat de middenpartijen vaker opkomen voor de belangen van lagere en hogere groepen die hinderkracht kunnen ontplooiën, dan voor de bedreigde en drukke middenklasse.

Dit gaat over economische stratificatie. Sommige waarnemers (wijken Wöltgens, Marcel van Dam, Kalma) associëren uitdijning van aandeelhouderskapitalisme, Europese eenwording en neoliberalisme met een dalende levensstandaard van de meerderheid. Ze voorspellen verplaatsing van complete bedrijfstakken, massale werkloosheid door uitbesteding van productie naar Azië, en golven van immigratie van goedkope arbeidskrachten uit arme landen. Natiestaten houden hier weinig tegen, mede omdat multinationale ondernemingen in de exportsector zich onttrekken aan nationale afspraken en maatregelen.

De meeste economen constateren inderdaad een stagnatie van het inkomen van middengroepen ten opzichte van de laagste en hoogste decielen in de inkomensverdeling. Maar economen die niet worden verdacht van neoliberale vooringenomenheid, zoals De Beer (hoogleraar arbeidsverhoudingen, op de Henri Polakleerstoel) en Rinnooy Kan (voorzitter van de SER), tonen ook aan dat Nederland bij de Europese verzorgingsstaten hoort die afwijken van het Amerikaanse patroon. Ondanks een aantoonbare zelfverrijking van een kleine bovenlaag, wijzen de beschikbare gegevens niet op polarisering van welstand en bezit, duurzame verpaupering in grote

steden en perifere provincies, of forse neerwaartse mobiliteit van midden-groepen.

3. De ongeloofwaardigheid van de drie middenpartijen heeft te maken met een verzaking van het ideaal van sociale stijging en culturele verheffing. Het hoogtij van verzuiling viel samen met toenemende opwaartse mobiliteit binnen en tussen generaties, en met toenemende gelijkheid van inkomen en vermogen, ondanks de schokken van de Depressie, de Duitse bezetting en de opstand van de jeugd in de jaren zestig. De ontzuiling en de teloorgang van de hegemonie van confessionelen, sociaaldemocraten en liberalen hangen samen met de instorting van idealisme. Weinigen geloven nog dat gevestigde politici en bestuurders leiding geven aan een dubbele emancipatie, dat wil zeggen de opschuiving van een klassenbewuste onderlaag van burgers naar het brede midden en de opschuiving van ambitieuze leden van dit midden naar de bovenlaag in de open volkshuishouding.

Ikzelf vraag aandacht voor dit punt, dat neerkomt op de vermeende afschaffing van het idee van stijging en verheffing van gewone mensen en landgenoten, plus de vervanging daarvan door een mensbeeld en staatsleer van meritocratie. Dit is de minst begrepen verklaring. In deze filosofie hoort de verdeling van capaciteiten, kansen, loopbaanperspectieven en voordelen een weerspiegeling te zijn van persoonlijk talent, eigen keuze en verantwoordelijkheid, en fortuin in het eigen bestaan. Meritocraten aanvaardden de grillige werking van de genetische loterij. Ze beperken de loterij van de samenleving (de invloed van familie en stand op de verdeling van winst en verlies in een markteconomie) door bestrijding van discriminatie, universele onderwijsvoorzieningen en sociale verzekeringen op maat. Ze beperken de loterij van arme en rijke landen (de invloed van paspoort en burgerschap op de realisering van levensplannen van huishoudens en individuen) door opening van landsgrenzen, arbeidsorganisaties en ondernemingen voor veeleisende hoogopgeleide buitenlanders en ijverige ongeschoolde buitenlanders.

DEN HAAG WORDT WAKKER

Dit onderwerp is langs verschillende wegen op de agenda van de Nederlandse politiek beland. In de eerste plaats maken zowel woordvoerders van zwakke en cynische burgers als die van sterke en assertieve burgers zich zorgen over de toekomst van de naoorlogse vooruitgang. Jan Marijnissen (SP) spreekt over een sociaal tekort als bron van dalende verwachtingen van inactieven en arbeiders over hun eigen welvaart en die van hun nageslacht. Mark Rutte (VVD) liet Sir Ben Verwaayen — toen nog de baas van het Britse telecombedrijf BT — in het verkiezingsprogramma van 2006

schrijven dat de kinderen van de succesrijke bovenlaag minstens zo veel consumptie en weelde verdienen als die uit hun schooltijd en die van hun pensionerende ouders.

In de tweede plaats erkent en deelt het regeerakkoord van het kabinet—Balkenende IV (CDA, PvdA, ChristenUnie) de bezorgdheid van neosocialisten en neoliberalen: ‘De tweede helft van de vorige eeuw was een periode van snelle groei en vooruitgang. Niet alleen de welvaart, ook de kwaliteit van leven nam enorm toe. Mensen leven langer, zijn gezonder, zijn hoger opgeleid en hebben meer te besteden dan ooit. Technologische vooruitgang heeft veel mensen een beter bestaan gegeven. Tegelijkertijd vragen mensen zich af of die ontwikkeling zich zal voortzetten. Ze twijfelen of hun kinderen en kleinkinderen het beter zullen krijgen dan zijzelf. Ook is duidelijk dat niet iedereen van de groei profiteert. Er zijn mensen die achterblijven, niet meedoen of kunnen meedoen in de maatschappij. Het milieu staat onder druk, het klimaat verandert en natuurlijke hulpbronnen raken uitgeput. Al met al is het de vraag of ons welzijn net zo hard stijgt als onze welvaart.’ (Coalitieakkoord 7 februari 2007, p.4)

In de derde plaats lijkt er sprake van een aanzienlijke verbreding van een besef van eindige welvaart. Na de manifeste crisis van de verzorgingsstaat (1974-1982) rees de vraag of werkloosheid en tweedeling een einde maakten aan sociale stijging. Na de agendering van mislukte integratie van immigranten sinds 1989 (Janmaat, Bolkestein, Scheffer, Fortuyn) rees de vraag of segregatie een einde maakte aan de belofte van stijging voor Antillianen, Marokkanen, Turken en Surinamers. In het lopende debat over de Nederlandse identiteit en de kwaliteit van Nederlandse elites en instellingen is de vraag verbreed. Biedt de razendsnel toenemende openheid van de nationale economie en cultuur voldoende zekerheden en gelegenheden om het uitzicht op stijging en verheffing van kwetsbare groepen — zwart of wit, het maakt niet uit — te behouden en verbeteren?

DEMOCRATIE IN BEWEGING

Het idee van opwaartse mobiliteit in economie en cultuur lijkt simpel. Volwaardig burgerschap voor iedereen in een vrij land, of in een volzin uit de autobiografie van de schrijver Hendrik Conscience: ‘Ieder is het kind zijner eigene werken.’ Maar het gaat bij nader inzien om een democratisch ideaal dat moeilijk te bereiken is en nog moeilijker te handhaven.

In een waarlijk democratische samenleving proberen verliezers, achterblijvers en minst bevoorrechten zoveel mogelijk op eigen kracht hun lot te verbeteren. Die lotsverbetering is zowel economisch (stijging) als cultureel (verheffing). De opwaarts mobiele mens is streng voor zichzelf en de naas-

ten. Er moeten allerlei offers worden gebracht om binnen één generatie een sprong te maken uit armoede en onwetendheid (hard werken, sparen, tegenslagen overwinnen). Deze tucht geldt ook de deelname aan vakbonden, clubleven, politieke partijen en publieke sector. Contributie betalen, meedoen en de druk, last en plicht van groepsbestaan dragen, het hoort er allemaal gewoon bij, ook als het geld bijna op is. De sprong van onderklasse via proletariaat naar middenstand en zelfs bovenlaag, wordt beleefd als een menging van concurrentie en solidariteit.

De trek van concurrentie houdt in dat de mobiele burger vrij is om opleidingen te stapelen, promotie te maken op de zaak, boven de stand te trouwen, te verhuizen naar een betere buurt en luxegoederen aan te schaffen als het kan. De duw van de solidariteit houdt in dat groepsgevaar van de arbeid (zoals werkloosheid) samen worden verzekerd en dat de overheid zich garant stelt voor welzijn (sociale bijstand, onderwijs, volkshuisvesting, werkgelegenheid, medische zorg, kunsten en wetenschappen) door behoorlijk bestuur, met zeggenschap van de woordvoerders van mobiele burgers uit een middenveld van verenigingen.

De drie grote stromingen verschilden van oudsher van mening over de fundering en de uitvoering van een programma van emancipatie van hun respectieve achterbannen. Maar ze bereikten consensus over de hoofdlijnen. Sociale liberalen wilden de zelfredzaamheid van de kleinburger versterken. Socialisten zochten de benutting van het verborgen talent van de arbeidersmassa. Confessionele modernisten en de stichters van ARP en RKSP beriepen zich bij hun corporatieve ordening op Bijbelsalm 113: 'Die den geringe uit het stof oprigt, en den nooddrufte uit den drek verhoogt; om te doen zitten bij de prinsen, bij de prinsen Zijns volks.' Naoorlogse premiers als Drees, De Jong, Den Uyl en ook Kok en Balkenende belichaamden dat dubbeltjes best kwartjes konden worden. Het succes van de waarborgstaat in de glorieuze jaren 1945-1975 was op deze emancipatoire consensus gebaseerd. Het kon in de ontmanteling van klassenstrijd, religieuze scheidslijnen en regionale achterlijkheid een vergelijking doorstaan met de Zweedse welvaartsstaat, de Amerikaanse *New Deal* en de Duitse socialemarkteconomie.

OPWAARTSE MOBILITEIT: DOOD OF COMATEUS IDEE?

Intussen leven wij in een tijd waarin de opwaartse mobiliteit elke glans heeft verloren. Winnaars krijgen een individualistisch wereldbeeld en keren de volkspartij van hun grootouders de rug toe. Verliezers imiteren geen rolmodellen van langzaam welslagen in het zweet des aanschijs, maar bewonderen idolen die een snelle en makkelijke rijkdom symboliseren.

Stijging wordt verbonden met een teruggekeerd darwinisme: concurrentie waarbij de meedogenlozen overblijven. Verheffing wordt verbonden met een overbodig conservatisme: de laatste daad van wankelende regenten van de zedelijkheid.

Hoe heeft de verdwijning van een nobel en werkbaar ideaal zich kunnen voltrekken onder onze ogen? Misschien komt het door het wijken van de solidariserende ervaring van de wereldoorlogen en de Koude Oorlog. Misschien krijgen degenen die slagen in hun lotsverbetering een weerzin tegen hun milieu en gaan ze zich als parvenu en patjepeeër gedragen. Misschien heeft de verandering van volkspartijen in een kartel van campagnepartijen er iets mee te maken. Misschien ligt de oorzaak bij het on-

vermogen van coalitiekabinetten sinds 1982 om hervormingen door te voeren die duurzame facilitering bieden, getuige het falen van onderwijsvernieuwing.

Ik betreur het diskrediet van het ideaal van sociale stijging en culturele verheffing bij de middenpartijen. Ik bepleit een dwingende herformulering voorbij de gemeenplaatsen van de huidige leiders van

De middenpartijen CDA, PvdA en VVD moeten een beeld van de toekomst schetsen dat de Nederlandse middenklasse niet verlamt, maar juist opbeurt

regerings- en oppositiepartijen (respect, nieuwe sociale kwestie, dankbaarheid, heimat, oog voor de hardwerkende belastingbetaler, ontspanning, innovatie, nieuwe politiek).

Ik weet niet of de diaspora van kiezers in het midden doorzet en uitloopt op een vlucht naar radicale gezindheidpartijen. Ik weet niet of de langdurige stagnatie van de koopkracht van het midden de voorbode wordt van een rampzalige neergang die aan de Depressie doet denken. Ik weet wel dat de middenpartijen CDA, PvdA en VVD een beeld van de toekomst moeten schetsen dat de Nederlandse middenklasse niet verlamt, maar juist opbeurt.

Een dergelijk pleidooi moet beginnen met een paar diepe overwegingen. Opwaartse mobiliteit neemt in de nieuwe eeuw vormen aan die de capaciteit van de natiestaat en de planeet op de proef stellen en deels overschrijden, zoals de mobiliteit van vervoerders, professionele gebruikers van weg en luchtruim, toeristen en werknemers die ver van hun collega's en klanten wonen. En: mobiliteit veronderstelt een bepaalde honkvastheid, een bepaald geloof in God, gezin, vaderland, grondwet of de antieke en christelijke deugden. Deze honkvastheid is door vooruitstrevende denkers en doeners in de middenpartijen al te lang ontkend.

Literatuur

- Kees Aarts, Henk van der Kolk en Martin Rosema (red.) (2007), *Een verdeeld electoraat*. Utrecht: Het Spectrum.
- Frans Becker en Rene Cuperus (red.) (2007), *Verloren slag*. Amsterdam: Mets & Schilt.
- Paul de Beer (2008), 'De middenklasse onder druk?', in Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *De kwetsbare middenklasse* Den Haag.
- Jos de Beus (1993), *Economische gelijkheid en het goede leven*. Amsterdam: Contact.
- Gabriël van den Brink (2002), *Mondiger of moeilijker?* Den Haag: Sdu.
- CDA, PvdA en ChristenUnie (2007), *Samen werken, samen leven*. Den Haag.
- Marcel van Dam (2007), *Het lange afscheid*. Amsterdam: Meulenhoff.
- J. Dronkers en W.C. Ultee (red.) (1995), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Joop J.M. van Holsteyn en Josje M. den Ridder (2005), *Alles blijft anders*. Amsterdam: Aksant.
- Paul Kalma (mei 2008), *Partij van de ...? Over arbeid in onzekere tijden*. Amsterdam: Wibaut-lezing.
- Mickey Kaus (1992), *The End of Equality*. New York: Basic Books.
- Hanspeter Kriesi et al (2006), 'Globalization and the Transformation of the National Political Space'. *European Journal of Political Research*. 45: 921-56.
- Jan Latten (2005), *Zwanger van segregatie*. Amsterdam: University Press (oratie).
- H.J. Schoo (2003), 'Van oude en nieuwe klassen of de deftigheid in het gedrang', in H.J. Schoo et al., *Haagse tegenstrijdigheden*. Amsterdam: University Press, 15-28.
- H.J. Schoo (2008), *Republiek van vrije burgers*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Sociaal en Cultureel Planbureau (2007), *De sociale staat van Nederland 2007*. Den Haag: SCP.
- Sociaal Economische Raad (2008), *Ontwerp-advies Duurzaam globaliseren*. Den Haag.
- Thijs Wöltgens (2008), 'Links moet zich weer met veel meer nadruk richten op het vraagstuk van de verdeling', *NRC Handelsblad*. 3 april.
- Arie van der Zwan (2008), *Van Drees tot Bos*. Amsterdam: Balans.